

NOGIRONLIGI BOR YOSHLARNING IJTIMOY MOSLASHUV JARAYONIDA MA'NAVIY QADRIYATLARNING ROLI.

Abzalxonov Alisher Abdixamid o'g'li

Andijon olimpiya va paralimpiya sport turlariga

tayyorlash markazining ma'naviy va ma'rifiy

ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari

Annotatsiya. Maqolada nogironligi bor yoshlarning ijtimoiy moslashuv jarayonida ma'naviy qadriyatlarning o'rni yoritilgan. Ma'naviyat va axloqiy qadriyatlar – bag'rikenglik, insonparvarlik, vatanparvarlik, hamjihatlik – nogiron yoshlarning o'ziga ishonchi, ijtimoiy faolligi va jamiyatga moslashuvini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari ma'naviy qadriyatlar asosidagi ta'lim-tarbiyaviy jarayon nogiron yoshlarning ijtimoiy integratsiyasini kuchaytirishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: nogiron yoshlar, ijtimoiy moslashuv, ma'naviy qadriyatlar, inklyuziv ta'lim, ma'naviyat, insonparvarlik, bag'rikenglik, shaxs rivoji, psixologik qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy integratsiya.

Insonning ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishi, jamiyat me'yorlari, qadriyatlari va ijtimoiy rollarni o'zlashtirishi ijtimoiy moslashuv (adaptatsiya) jarayonining natijasidir. Ijtimoiy moslashuv tushunchasi pedagogika, psixologiya va sotsiologiya fanlarida shaxsning ijtimoiy tizimga kirishishi, yangi sharoitlarga moslashishi hamda o'zining individual xususiyatlarini jamiyat talablariga uyg'unlashtirish jarayoni sifatida talqin qilinadi. Pedagogik nuqtayi nazardan, ijtimoiy moslashuv – bu shaxsning ijtimoiy tajriba, qadriyat va me'yorlarni o'zlashtirib, ijtimoiy rollarni ongli ravishda bajarish qobiliyatini shakllantiruvchi tarbiyaviy jarayondir. Psixologik jihatdan esa u insonning o'z-o'zini anglash, ichki barqarorlikni topish va ijtimoiy muhitda o'z o'rnini aniqlash jarayoni bilan uzviy bog'liqdir.

Nogironligi bor yoshlarning ijtimoiy moslashuvi sog'lom tengdoshlarnikiga qaraganda murakkabroq kechadi, chunki ular nafaqat jismoniy yoki ruhiy to'siqlarga, balki jamiyatdagi stereotip va cheklovlariga ham duch keladilar. Shu sababli bu jarayonni faqat biologik yoki psixologik emas, balki ijtimoiy-pedagogik omillar majmuasi asosida tahlil etish zarur. Xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy izlanishlari shuni ko'rsatadiki, nogiron yoshlarning jamiyat hayotiga to'laqonli integratsiyasi, ularning ijtimoiylashuv jarayonida inklyuziv yondashuvni qo'llash eng samarali yo'ldir.

Masalan, rus psixologi L.S. Vygotskiy "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasida shaxs rivojida ijtimoiy muhitning hal qiluvchi o'rni borligini asoslagan. Unga ko'ra, insonning rivojlanishi individual imkoniyatlardan tashqari, ijtimoiy o'zaro ta'sir va hamkorlik orqali yuzaga chiqadi. Bu tamoyil nogiron yoshlarning ijtimoiy moslashuvida ham asosiy metodologik mezon bo'lib xizmat qiladi, chunki ular uchun kommunikatsiya, qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy muloqot imkoniyatlari ayniqsa muhimdir.

Amerikalik olim A. Bandura tomonidan ilgari surilgan *ijtimoiy o'rganish nazariyasi* shaxsning ijtimoiy xulq-atvori, o'zini tutish me'yorlarini kuzatuv va taqlid orqali o'zlashtirishini ta'kidlaydi. Banduraning fikricha, inson o'z harakatlarini atrofdagilarning xulqini kuzatish, baholash va modellashtirish orqali shakllantiradi. Shu sababli nogiron yoshlarning ijtimoiy moslashuvida ijobiy ijtimoiy modellar va ta'lim-tarbiya jarayonida interfaol, hamkorlikka asoslangan metodlarning qo'llanishi muhim ahamiyatga ega.

Amerikalik psixolog U. Bronfenbrennerning *ekologik tizimlar nazariyasi* esa shaxs rivojlanishini ijtimoiy muhitning turli darajalari bilan bog'lab tushuntiradi. Unga ko'ra, insonni o'rab turgan mikro (oil, maktab, do'stlar guruhi), mezo (ular orasidagi aloqalar), ekzso (ijtimoiy xizmatlar, davlat siyosati) va makrosistemalar (madaniyat, qadriyatlar, an'analar) o'zaro ta'sirda bo'ladi. Bu yondashuv nogiron yoshlarning ijtimoiylashuvi uchun ijtimoiy tizimning barcha darajalari – oila, ta'lim muassasalari, jamoatchilik va davlat siyosati – o'zaro hamkorlikda ishlashi kerakligini ko'rsatadi.

O'zbekiston sharoitida ijtimoiy moslashuv jarayonining muhim jihatlaridan biri – inklyuziv yondashuvni rivojlantirishdir. So'nggi yillarda inklyuziv ta'lim siyosati davlat darajasida qo'llab-quvvatlanmoqda. Xususan, "Nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi Prezident qarori hamda "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi Qonun bu yo'nalishda yangi huquqiy va institutsional asos yaratdi. Ushbu hujjatlar nogiron yoshlarning ta'lim, mehnat va madaniy sohalarda teng ishtirok etishiga sharoit yaratib, ularning ijtimoiy integratsiyasini rag'batlantirmoqda.

Demak, ijtimoiy moslashuv shaxsning ijtimoiy muhit bilan uyg'unlashuvi, ijtimoiy qadriyatlar tizimiga kirib borishi va o'zini jamiyatda faol subyekt sifatida namoyon etish jarayonidir. Nogironligi bor yoshlar uchun esa bu jarayon ma'naviy, psixologik va pedagogik omillar uyg'unligida kechadi. Inklyuziv yondashuvni hayotga tatbiq etish orqali ularning ijtimoiy moslashuvi yanada tabiiy, barqaror va ma'naviy jihatdan boy bo'ladi.

Zamonaviy jamiyatning taraqqiyoti inson kapitali, ma'naviy qadriyatlar tizimi va ijtimoiy barqarorlik darajasi bilan belgilanadi. Shu nuqtayi nazardan, nogironligi bor yoshlarning jamiyat hayotiga faol integratsiyasi, ularning ijtimoiy moslashuvi va shaxs sifatida o'z o'rnini topishi masalasi dolzarb ilmiy va ijtimoiy muammolardan biridir. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida nogironligi bor yoshlarni qo'llab-quvvatlash, ularning ta'lim olishi, mehnat qilish huquqini ta'minlash va to'laqonli ijtimoiy ishtirokini rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Xususan, "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi Qonun hamda "Nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi Prezident qarori bu boradagi yondashuvni yangi bosqichga ko'tardi.

Nogironligi bor yoshlarning ijtimoiy moslashuvi faqat jismoniy yoki psixologik omillar bilan emas, balki ularning ma'naviy dunyosi, qadriyatlar tizimi va ichki motivatsiyasi bilan chambarchas bog'liq. Chunki ijtimoiy moslashuv – bu shaxsning jamiyat me'yorlari, qadriyatlari va ijtimoiy rollarini o'zlashtirish jarayoni bo'lib, u shaxsning ma'naviy barkamolligi bilan uzviy aloqadadir. Shu

jihatdan, ma'naviy qadriyatlar nogiron yoshlarning o'zini anglash, o'z imkoniyatlarini to'g'ri baholash va jamiyat hayotida faol ishtirok etishida tayanch omil sifatida namoyon bo'ladi.

Ma'naviy qadriyatlar – bu insonning ichki dunyosini boyituvchi, ijtimoiy muhitda to'g'ri yo'l tutishga yordam beruvchi barqaror tamoyillar tizimidir. Vatanparvarlik, bag'rikenglik, mehr-oqibat, hamjihatlik va insonparvarlik kabi qadriyatlar nogiron yoshlarning ruhiy barqarorligini ta'minlab, ularni jamiyat hayotiga ijobiy integratsiyalashuvga undaydi. Ayniqsa, ma'naviy qo'llab-quvvatlash nogiron yoshlarning ijtimoiy faolligi va o'ziga bo'lgan ishonchini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Shu bois, ushbu tadqiqot nogironligi bor yoshlarning ijtimoiy moslashuv jarayonida ma'naviy qadriyatlarning ta'sirini aniqlash, ularning ijtimoiy integratsiyasini ma'naviy-axloqiy omillar orqali qo'llab-quvvatlashning nazariy va amaliy asoslarini ishlab chiqishga qaratilgan. Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, u insonparvarlik, teng imkoniyatlar va ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslangan holda jamiyatning inklyuziv rivojlanish yo'lini belgilab beradi.

Ma'naviyat va ma'naviy qadriyatlar har qanday jamiyat taraqqiyotining ichki harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Ma'naviyat inson tafakkuri, ruhiyati, e'tiqodi va axloqiy pozitsiyasining uyg'un ifodasidir. Falsafiy jihatdan ma'naviyat insonning o'zini anglash, borliqni idrok etish va hayot mazmunini belgilashdagi oliy qobiliyat sifatida talqin qilinadi. Psixologik nuqtayi nazardan esa u shaxsning ichki dunyosi, his-tuyg'ulari, qadriyatga asoslangan qarorlar qabul qilish va ijtimoiy muhit bilan uyg'unlashish qobiliyatidir. Shu bois, ma'naviyat ijtimoiylashuv jarayonida shaxsning yo'nalishini, ijtimoiy pozitsiyasini va hayotiy qadriyatlar tizimini belgilovchi bosh omil sifatida namoyon bo'ladi.

Ma'naviy qadriyatlar tizimi insonning shaxsiy va ijtimoiy kamolotida bosh yo'naltiruvchi kuch vazifasini bajaradi. Bu tizimda vatanparvarlik, bag'rikenglik, insonparvarlik, hamjihatlik, mehnatsevarlik, halollik kabi qadriyatlar asosiy o'rinni egallaydi. Ular yosh avlodni ijtimoiy mas'uliyat, fuqarolik burchi va ijtimoiy birdamlik ruhida tarbiyalaydi. Nogironligi bor yoshlar uchun ushbu

qadriyatlar nafaqat ma'naviy tayanch, balki psixologik mustahkamlik va ijtimoiy integratsiyaning muhim omili sifatida xizmat qiladi. Chunki inson o'zini jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida his qilishi uchun uni bag'rikenglik, tenglik va hurmat qadriyatlari asosida qabul qiluvchi muhit zarurdir.

Yoshlarning shaxsiy rivojlanishida ma'naviy qadriyatlarning ta'siri beqiyosdir. Ular shaxsda ijtimoiy javobgarlik, empatiya, axloqiy refleksiya, o'zini anglash va o'z-o'zini boshqarish qobiliyatlarini shakllantiradi. Shu jihatdan, ma'naviyat insonda ichki barqarorlik va irodaviy mustahkamlikni ta'minlab, ularni ijtimoiy muhitdagi sinovlarga bardoshli qiladi. Nogironligi bor yoshlar uchun bu omillar ayniqsa muhim, chunki ular ko'pincha ijtimoiy to'siqlar va psixologik cheklovlar bilan to'qnash keladilar. Ma'naviy qadriyatlar esa ularda o'z imkoniyatlariga ishonchni, ijobiy dunyoqarashni va o'zini qadrlash tuyg'usini shakllantiradi.

Ma'naviyat ijtimoiylashuv jarayonining stabilizator funksiyasini bajaradi, ya'ni u shaxsni jamiyatdagi o'zgaruvchan sharoitlarga moslashishga, o'z axloqiy yo'nalishini saqlab qolishga yordam beradi. Ma'naviy qadriyatlar shaxsni noaniqlik, ijtimoiy bosim yoki ruhiy tanglik holatlarida ham ijobiy qaror qabul qilishga undaydi. Shu ma'noda, ma'naviyat shaxsni ichki jihatdan muvozanatga keltirib, uning ijtimoiy faoliyatini ongli, maqsadli va mas'uliyatli yo'nalishga yo'naltiradi.

O'zbekiston sharoitida ma'naviy qadriyatlarning ijtimoiylashuvdagi o'rni davlat siyosati darajasida e'tirof etilmoqda. "Yoshlar siyosati to'g'risida"gi Qonun, "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini takomillashtirish to'g'risida"gi farmonlar hamda "Yangi O'zbekiston – yangi ma'naviyat" konsepsiyasi yoshlarning, xususan nogironligi bor yoshlarning ma'naviy-ma'rifiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Bu esa jamiyatda inklyuziv, bag'rikeng va insonparvar ijtimoiy muhitni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, ma'naviy qadriyatlar nogironligi bor yoshlarning ijtimoiylashuv jarayonida asosiy tayanch omil sifatida namoyon bo'ladi. Ular shaxsni jamiyat bilan uyg'unlashtirib, ijtimoiy faollik, o'ziga ishonch va ruhiy

barqarorlikni ta'minlaydi. Shu sababli ijtimoiylashuv jarayonida ma'naviy qadriyatlarni rivojlantirish, ularni pedagogik va psixologik dasturlar orqali yoshlar ongiga singdirish zamonaviy inklyuziv yondashuvning ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi.

Nogironligi bor yoshlarning ijtimoiy moslashuvi – bu ularning jamiyat hayotiga faol kirib borishi, ijtimoiy rollarni o'zlashtirishi va shaxsiy imkoniyatlarini ijtimoiy ehtiyojlar bilan uyg'unlashtirish jarayonidir. Bu jarayonning samaradorligi, avvalo, ma'naviy qadriyatlar tizimi va shaxsning ichki dunyosiga tayanadi. Ma'naviy qadriyatlar insonning o'zini va boshqalarni anglashiga, ijtimoiy munosabatlarda empatiya, bag'rikenglik va javobgarlikni his etishiga asos yaratadi. Shu bois, nogiron yoshlarning ijtimoiy moslashuvi jarayonida ma'naviy qadriyatlar asosiy psixologik-pedagogik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

Ma'naviy qadriyatlar asosida shaxsning ijtimoiy moslashuv mexanizmlari uch bosqichda ko'rinadi: birinchidan, ichki ma'naviy tayanchni shakllantirish – bu shaxsda o'zini qadrlash, hayotiy maqsadni anglash va ijobiy dunyoqarashni rivojlantirishdir; ikkinchidan, ijtimoiy munosabatlarga kirishish – bu shaxsning o'z qadriyatlari asosida boshqalar bilan samarali muloqot o'rnatish jarayonidir; uchinchidan, ijtimoiy faoliyatga moslashish – bu shaxsning jamiyatda o'z o'rnini topishi, o'z imkoniyatlarini ijtimoiy foydali yo'nalishda namoyon etishidir. Ushbu mexanizmlar bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, ma'naviy qadriyatlar ularni yagona tizimga birlashtiruvchi psixologik asos sifatida xizmat qiladi.

Ijtimoiy munosabatlarda ma'naviy tayanch va axloqiy mas'uliyat shaxsning ijtimoiy moslashuvini belgilovchi eng muhim omillardandir. Nogiron yoshlar ko'pincha jamiyatdagi stereotiplar va cheklovlar sababli o'zini to'liq ifoda eta olmaydi. Shu vaziyatda ma'naviy qadriyatlar – halollik, mehr-oqibat, o'zaro hurmat va hamjihatlik – ularning ijtimoiy integratsiyasini qo'llab-quvvatlaydi. Ma'naviy tayanch shaxsda o'z imkoniyatlariga ishonch uyg'otadi, axloqiy mas'uliyat esa uning ijtimoiy rollarni ongli ravishda bajarishiga yordam beradi. Natijada, shaxs o'zining nogironligini cheklov sifatida emas, balki o'ziga xos

hayotiy tajriba sifatida qabul qiladi va ijtimoiy muhitda faol o'rin egallay oladi.

Nogiron yoshlarning ijtimoiy moslashuvida oilaviy va ta'limiy muhit hal qiluvchi ahamiyatga ega. Oila shaxsda dastlabki ma'naviy qadriyatlarni shakllantiruvchi birlamchi ijtimoiy institut bo'lib, u mehr-muhabbat, qo'llab-quvvatlash va ishonch muhitini yaratadi. Ota-onalarning ma'naviy yetukligi, ularning farzandga nisbatan bag'rikeng munosabati yoshda o'ziga ishonch, ijtimoiy faollik va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Ta'lim muassasalari esa bu qadriyatlarni mustahkamlovchi va kengaytiruvchi ijtimoiy maydon bo'lib, o'qituvchilar tomonidan inklyuziv yondashuv asosida tashkil etilgan dars jarayoni shaxsda hurmat, hamkorlik va mas'uliyat tuyg'ularini rivojlantiradi.

Jamiyatda ijobiy psixologik muhit va ma'naviy qo'llab-quvvatlash tizimi nogiron yoshlarning ijtimoiy moslashuvida barqarorlik omili sifatida namoyon bo'ladi. Agar jamiyatda bag'rikenglik, adolat va insonparvarlik qadriyatlari ustuvor bo'lsa, nogiron yoshlar o'zini to'liq qabul qilingan va qadrlangan subyekt sifatida his qiladi. Bu esa ularning o'zini baholash darajasini oshiradi, psixologik stressni kamaytiradi va faol ijtimoiy ishtirokga undaydi. Shu sababli, davlat siyosati, ta'lim tizimi va jamoatchilik tashkilotlari hamkorligida ma'naviy qo'llab-quvvatlashni tizimli yo'lga qo'yish muhimdir.

Ma'naviy qadriyatlar nogironligi bor yoshlarning ijtimoiy moslashuvini faqat axloqiy mezonlar orqali emas, balki ularning ichki ruhiyatini mustahkamlovchi, ijtimoiy faoliyatni barqarorlashtiruvchi mexanizm sifatida ta'minlaydi. Shu bois, nogiron yoshlar bilan ishlashda pedagogik va psixologik jarayonlar ma'naviy tarbiya, ijtimoiy empatiya va madaniy inklyuziya tamoyillari asosida tashkil etilishi zarur. Bu yondashuv ularning ijtimoiy moslashuvini tabiiy, izchil va barqaror yo'nalishda kechishini kafolatlaydi.

Tadqiqotning metodologik asosini shaxsning ijtimoiylashuvi, ma'naviy qadriyatlar tizimi va inklyuziv yondashuv nazariyalari tashkil etadi. Ishda L. S. Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasi, A. Banduraning ijtimoiy o'rganish konsepsiyasi, U. Bronfenbrennning ekologik tizimlar modeli hamda

O'zbekistonlik pedagog va psixolog olimlarning ma'naviy tarbiya haqidagi g'oyalari tayanch sifatida qo'llanildi. Tadqiqotning bosh maqsadi – nogironligi bor yoshlarning ijtimoiy moslashuv jarayonida ma'naviy qadriyatlarning ta'sirini empirik asosda aniqlash va baholashdan iborat bo'ldi.

Tadqiqotning ilmiy ishonchliligini ta'minlash maqsadida bir qator kompleks metodlar qo'llanildi:

- **Kuzatuv metodi** – nogiron yoshlarning ta'lim muassasalarida va ijtimoiy muhitdagi xulq-atvori, muloqot jarayoni hamda o'zaro munosabatlarini tizimli o'rganish uchun;

- **So'rovnoma va intervyu metodi** – ularning ma'naviy qadriyatlar haqidagi qarashlari, o'ziga bo'lgan ishonch darajasi, ijtimoiy faollik motivlari hamda oila va jamiyat bilan aloqalari bo'yicha ma'lumot olish uchun;

- **Test metodi** – shaxsiy o'zini anglash, kommunikativ kompetensiya va ijtimoiy adaptatsiya ko'rsatkichlarini aniqlash maqsadida;

- **Monitoring metodi** – tajriba davomida yoshlarning ijtimoiy faoliyatidagi o'zgarishlar dinamikasini muntazam kuzatib borish uchun qo'llanildi.

Har bir metodning natijalari miqdoriy va sifat tahlili orqali o'zaro taqqoslab, umumiy ilmiy xulosalar chiqarildi.

Ma'naviy qadriyatlar asosidagi ijtimoiy moslashuv dinamikasini baholash mezonlari:

Tadqiqotda quyidagi **uchta asosiy mezon** asosida baholash amalga oshirildi:

- **Kognitiv mezon** – ma'naviy qadriyatlar haqidagi bilimlar, ijtimoiy me'yor va qadriyatlarni anglash darajasi;

- **Emotsional-mezon** – empatiya, mehr-oqibat, bag'rikenglik va ijtimoiy motivatsiya holati;

- **Faoliyatli-mezon** – ijtimoiy faollik, jamoaviy hamkorlik, axloqiy mas'uliyat va o'zini boshqarish ko'rsatkichlari.

Tajriba jarayonida ushbu mezonlar bo'yicha har bir ishtirokchining ijtimoiy moslashuv darajasi “past”, “o'rta” va “yuqori” ko'rsatkichlar bilan baholandi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhi a'zolarining 72 foizida ijtimoiy faollik va

o'ziga ishonch darajasi sezilarli darajada oshgan, 68 foizida esa ma'naviy qadriyatlarga nisbatan barqaror ijobiy munosabat shakllangan.

Olingan empirik natijalar tahlili nogironligi bor yoshlarning ijtimoiy moslashuvi jarayonida ma'naviy qadriyatlarning kuchli psixologik-pedagogik omil ekanini tasdiqladi. Ma'naviy qadriyatlar ularning shaxsiy o'zini anglashini chuqurlashtirib, ijtimoiy munosabatlarda barqarorlik va javobgarlik hissini kuchaytirgan. Tajriba-sinov ishlarining yakuniy bosqichida ijtimoiy moslashuvning barcha komponentlari – kommunikativ faollik, empatiya, o'zini qadrlash, ijtimoiy ishtirok – nazorat guruhiga nisbatan yuqoriroq natija ko'rsatgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ma'naviy qadriyatlar nogiron yoshlarning ijtimoiy integratsiyasini kuchaytiruvchi, ularning ruhiy barqarorligi va jamiyatga moslashuvini ta'minlovchi markaziy omil hisoblanadi. Shu sababli inklyuziv ta'lim tizimida ma'naviy tarbiya komponentlarini kuchaytirish, pedagogik jarayonni axloqiy-psixologik qo'llab-quvvatlash bilan uyg'unlashtirish maqsadga muvofiqdir.

Nogironligi bor yoshlarning ijtimoiy moslashuvi samaradorligi ularning ma'naviy tarbiyasiga, psixologik qo'llab-quvvatlanish darajasiga hamda ta'lim-tarbiyaviy muhitning insonparvarlik tamoyillariga qanchalik asoslanishiga bevosita bog'liqdir. Shu bois, ta'lim tizimida nogiron yoshlarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishini kuchaytirish, ularning jamiyatga to'laqonli integratsiyasini ta'minlash maqsadida quyidagi yo'nalishlarda amaliy ishlarni tizimli tashkil etish zarur.

Birinchidan, ta'lim tizimida ma'naviy tarbiyani chuqurlashtirish lozim. Inklyuziv ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy faoliyatni kuchaytirish, o'quv jarayonida insonparvarlik, bag'rikenglik, vatanparvarlik va hamjihatlik qadriyatlarini singdiruvchi o'quv-modullarni joriy etish maqsadga muvofiqdir. Har bir fan o'qituvchisi ta'lim mazmunini shaxsiy rivojlanish va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirish bilan uyg'unlashtirgan holda olib borishi lozim. Bu jarayonda "Ma'naviyat darslari", "Hayotiy ko'nikmalar" kabi integratsiyalashgan mashg'ulotlar nogiron yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishda samarali vosita

bo'la oladi.

Ikkinchidan, o'qituvchi, psixolog va ota-onalar uchun metodik tavsiyalar ishlab chiqish zarur. Pedagoglar nogiron yoshlar bilan ishlashda differensial yondashuv, empatik muloqot, ijtimoiy-emosional o'qitish usullaridan keng foydalanishlari kerak. Psixologlar uchun esa shaxsning o'ziga ishonchini oshirish, ijtimoiy qo'rquvni kamaytirish va o'zini qadrlashni mustahkamlashga yo'naltirilgan trening dasturlari ishlab chiqish muhimdir. Ota-onalar uchun metodik qo'llanmalar orqali ma'naviy tarbiyada mehr, ishonch va qo'llab-quvvatlashning ahamiyati bo'yicha amaliy ko'rsatmalar berilishi lozim. Bunday hamkorlik uchburchagi – oila, ta'lim muassasasi va psixologik xizmat – ijtimoiy moslashuvning eng barqaror poydevorini yaratadi.

Uchinchidan, ma'naviyatni rivojlantirishda jamoatchilik va davlat tashkilotlari hamkorligi muhim omil hisoblanadi. Nogiron yoshlar uchun madaniy-ma'rifiy tadbirlar, sport musobaqalari, volontyorlik loyihalari, ijodiy tanlovlar tashkil etish orqali ularning ijtimoiy faolligini oshirish va ma'naviy dunyosini boyitish mumkin. Shu bilan birga, nodavlat notijorat tashkilotlari, yoshlar ittifoqlari, "Mehribonlik" jamg'armasi kabi ijtimoiy institutlar faoliyati nogiron yoshlarni ijtimoiy hayotga kengroq jalb etishga xizmat qilishi lozim.

Davlat siyosati darajasida esa ta'lim, mehnat va madaniyat sohalarida inklyuziv yondashuvni yanada rivojlantirish, ma'naviy-psixologik qo'llab-quvvatlash markazlari tarmog'ini kengaytirish, pedagog kadrlar uchun maxsus tayyorlov va qayta tayyorlash dasturlarini ishlab chiqish zarur. Shuningdek, ommaviy axborot vositalari orqali nogiron yoshlarning ijobiy hayotiy tajribalari, muvaffaqiyatlari targ'ib qilinishi, jamiyatda bag'rikenglik va insonparvarlik muhitini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, nogironligi bor yoshlarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlash faqat psixologik yoki pedagogik jarayon emas, balki keng ijtimoiy-ma'naviy tizimni shakllantirishni talab etadi. Shu sababli ta'lim tizimi, oila, jamoatchilik va davlat tashkilotlari o'rtasidagi uzviy hamkorlik orqali ma'naviy qadriyatlarni amaliy hayotga tatbiq etish, yoshlarning ijtimoiy o'zini anglashini va

ijtimoiy faolligini kuchaytirish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biridir.

Tadqiqot natijalari tahlili shuni ko'rsatadiki, nogironligi bor yoshlarning ijtimoiy moslashuv jarayoni ularning ma'naviy qadriyatlar tizimi bilan bevosita bog'liq. Ma'naviy qadriyatlar shaxsning ruhiy barqarorligi, ijtimoiy faolligi, o'zini anglash va jamiyatga foydali a'zo sifatida shakllanishida hal qiluvchi o'rin tutadi. Shaxsning ijtimoiy moslashuvi faqat tashqi ijtimoiy omillar bilan emas, balki ichki ma'naviy motivlar – vijdon, mas'uliyat, bag'rikenglik va insonparvarlik kabi qadriyatlar bilan ham belgilanadi.

Olib borilgan tajriba-sinov ishlari natijasida aniqlandi: ma'naviy qadriyatlar asosida tashkil etilgan ta'lim-tarbiyaviy jarayon nogiron yoshlarning ijtimoiy faolligini oshiradi, ularning o'ziga ishonchini kuchaytiradi va ijtimoiy muhitga moslashuv jarayonini tezlashtiradi. Shuningdek, oila va ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlik, psixologik qo'llab-quvvatlash va ma'naviy tarbiyani uyg'unlashtirish orqali shaxsning ijtimoiy integratsiyasi yanada samarali kechadi.

Tadqiqotdan olingan ilmiy xulosalarga ko'ra, nogiron yoshlarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda:

1. Ma'naviy qadriyatlarni shakllantirish shaxsning ichki motivatsiyasini kuchaytiruvchi asosiy psixologik omildir.

2. Ta'lim jarayonida ma'naviyatni tarbiyaviy komponent sifatida qo'llash yoshlarning ijtimoiy kompetensiyasini rivojlantiradi.

3. Jamiyatda bag'rikenglik, insonparvarlik va tenglik qadriyatlarini mustahkamlash nogiron yoshlarning ijtimoiy ishtirokini rag'batlantiradi.

Tadqiqot natijalari ilmiy jihatdan shuni asoslaydiki, ma'naviy qadriyatlar nogiron yoshlarning ijtimoiy moslashuvi mexanizmini faollashtiruvchi, ularning ijtimoiy pozitsiyasini mustahkamlovchi va o'zini anglash jarayonini barqarorlashtiruvchi kompleks omildir. Amaliy jihatdan esa, ushbu natijalar ta'lim tizimida, psixologik xizmatlarda va ijtimoiy muhitni inklyuziv rivojlantirishda foydalanish uchun metodik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, nogironligi bor yoshlarning ijtimoiy moslashuvini ma'naviy qadriyatlar asosida rivojlantirish – bu nafaqat pedagogik zarurat, balki

jamiyatning ma'naviy yetukligi, insonparvarlik darajasi va ijtimoiy barqarorligini ta'minlovchi muhim omildir. Shu bois, davlat siyosati, ta'lim tizimi va jamoatchilik faoliyati o'rtasida ma'naviyatga tayangan inklyuziv yondashuvni keng tatbiq etish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Saidxo'jayev M. Yoshlarni ma'naviy-ma'rifiy tarbiyalashda ijtimoiy-pedagogik omillar va ularning samaradorligini oshirish yo'llari // *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари* (Actual Problems of Humanities and Social Sciences). 2024. T. 4, № 8.

2. Mamasharipova D. Inklyuziv ta'lim hamkorligi // *Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya* (in-academy.uz). 2025.

3. Bekbo'sinova L. O'zbekiston maktablarida inklyuziv ta'lim amaliyoti: muammolar va yechimlar // *Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya* (in-academy.uz). 2025.

4. Mamatova A. Inklyuziv ta'lim tushunchasi va uning asosiy xususiyatlari // *Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali*. 2025.

5. Tashiyeva X. C. Inklyuziv ta'limning maktabgacha ta'lim tizimidagi ijtimoiy-pedagogik asoslari // *Zamonaviy ta'lim va fan taraqqiyotining ilmiy-texnik jurnali*. 2025.

6. Samatov X. U. Dinshunoslik va ma'naviy qadriyatlar: ta'sir mexanizmlari // *International Journal of Science Research* (inlibrary.uz). 2025.

7. Mamutova D. Nogironligi bo'lgan shaxslarga psixologik xizmat ko'rsatishning yo'nalishlari // *International Journal of Science Research* (inlibrary.uz). 2025.

8. Raxmatullayeva G. Yangilanayotgan O'zbekistonda ma'naviyatning nazariy-metodologik asoslari // *Universal Journal* (inlibrary.uz). 2024.

9. Jacobs E., va boshq. Social Cognition in Children With Non-specific Intellectual Disabilities // *Frontiers in Psychology*. 2020. Vol. 11, Article 1884.

10. Ramsdal G. H., va boshq. New arenas of inclusion: experiences of individuals with intellectual disability employed in higher education // *Frontiers in Psychiatry*. 2025. Vol. 16, Article

11. Prisiazhniuk D., va boshq. Teachers' attitudes toward inclusive education of children with SEND in four Central European countries // *Children and Youth Services Review*. 2024.